

2022

**XITATIMENTE XA PHOLISI YA MPINYANYETO
WA THEME YA LE XIKARHI**

MBULAVULO wa

Holobywa wa Timali

Enoch

Godongwana

26 Nhlangua 2022

Muhlonipheki Xipikara;

Muchaviseki, Phuresidente Cyril Ramaphosa;

Muchaviseki, Xandla xa Phuresidente David Mabuza; Vatirhikolorhi va Khabinete;

Swirho swa Huvonkulu ya swa Timali; Swirho swa Vahlonipheki;

Holobye wa Banginkulu ya Afrika Dzonga;

Khomixinara wa Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika Dzonga; MaAfrika Dzonga kulorhi:

Ndzi twa ndzi xiximiwile ku andlala matsalwa lawa ya landzelaka emahlweni ka Yindlu:

- (Nawumbisi lowu Cinciweke wa 2022 wa Avelo ra Mali) The 2022 Division of Revenue Amendment Bill.
- (Nawumbisi wa Nkavelo wa 2022 lowu Cinciweke; The 2022 Adjustments Appropriation Bill;
- (Nawumbisi wa Nkavelo wo Hlawuleka) The Special Appropriation Bill;
- (Timali na Mimpimo ya 2022 na Nawumbisi wa Cinco wa Milawu ya swa Timali) The 2022 Rates and Monetary Amounts and Amendment of Revenue Laws Bill.
- (Nawumbisi wa 2022 lowu Cinciweke wa Milawu ya Xibalo) The 2022 Taxation Laws Amendment Bill.
- (Nawumbisi wa 2022 wa Malawuleko ya Xibalo) The 2022 Tax Administration Laws Amendment Bill.
- (Rimba leri Pfuxetiweke ra swa Timali; (The Revised Fiscal Framework;
- Hundzuluxo wa Mimpimo ya 2022 ya Ntirhiso wa Tiko; na) Adjusted Estimates of National Expenditure; and
- (Xitatiemne xa Pholisi ya Mpimanyeto wa Theme ya le Xikarhi ya 2022.)The 2022 Medium Term Budget Policy Statement

MANGHENELO

Manana Xipikara, qhinga ra xikongomelo xa mfumo lowu i ku hunguta vusweti, ku kala ndzingano na ku pfumaleka ka mitirho, hi ku lava ku fikelela vutomi byo antswa eka hinkwavo.

I khale ka Phuresidente Nelson Mandela loyi a hi tsundzuxeke leswaku; "Democracy will have little content, and indeed, will be short lived if we cannot address our socioeconomic problems within an expanding and growing economy."

Ikhonomi ya Afrika Dzonga a yi tirhanga kahle hi malembe yo tala.

Swikanganyiso leswi veke kona nkarhi woleha swi ya emahlweni swi sivela

nkulo.

Leswi swi katsa:

- mphakelo wa gezi lowunga tshembekiki,
- ku durha na ku mpfumaleka ka tihlaluko na tinetiweke ta swiporo,
- vugevenga na vukungundzwani,
- mafumelo lawa ya tsaneke, na
- swiyimo swa le henhla swa ntlimbano wa makete na swirhalanganyi swa ku nghena leswi hungutaka ku humelela na ku kula ka mabindzu lamatsongo.

Mitlhontlho leyi ku tekela ehansi matshalatshala ya hina ya ku tumbuluxa mitirho, ku hoxa xandla eka swiyimo swa le henhla swa vusweti na ku kala ndzingano.

Mintlhontlho ya hina ya nkandzingano yi nyanyisiwe hi yin'wana yintshwa, ku katsa na ku nonoka ka ikhonomi ya misava, minxavo ya le henhla ya swakudya na eneji; na ku onhiwa loku vangiweke hi makhombo ya ntumbuluko yo fana na ya ndhambi leyi hetaka ku humelela.

Xitatimende xa Pholisi ya Mpimanyeto xa Theme ya le Xikarhi xa 2022 xi kongomisa eka ku lulamisa swilaveko swa vaaki va Afrika Dzonga na ku sirhelela vumundzuku bya hina na ntshamiseko na ku humelela.

Yi hlamusela mahundzuluxelo ya ntirhiso ku ya emahlweni ku pfuxetiwa vutomi na switirhisiwa endzhaku ka ku onhaka lokukulu ka ndhambi emasunguleni ya lembe leri.

Yi vuyisela matimba ya timali na ku pfuxeta ndhawu ya swa timali, hambileswi ku nga na xiyimo lexinga tsakisiki xa ikhonomi..

Swi tlakusa nkoka wa vukorhokeri bya vaaki byo tanihi Tidyondzo na Rihanyu.

Yi tlhela rhangisa vuhlayiseki na nsirhelelo wa vanhu va hina na ku vekisa eka ku kula ka nkarhi lowu taka hi ku engetelela nseketelo wa timali eka switirhisiwa swa nkoka.

MAVONELO YA IKHONOMI

Manana Xipikara, ndzi pfumeleleni sweswi ndzi hundzukela eka tlhelo ra mavonelo ya ikhonomi.

Mixungeto yotala leyi hi yi andleleke eka Mbulavulo wa Mpimanyeto wa Nyenyenyani 2022 yi himelerile.

Emisaveni hinkwayo, leswi swi katsa: ku tlakuka ka minxavo, ku tiyisisa ka swiyimo swa timali na ku ya emahlweni ka covid-19, ku katsa na ku tika ka ku pfaleriwa swinene eChina na switandzhaku eka xikoxo xa misava hinkwayo na mafambiselo ya mphakelo. Leswi swi vangiwe ngopfu hi ku humelela ka dzolonga ra Russia-Ukraine.

Hikwalaho, ku vhumba ka ku kula ka misava ka IMF ka 2022 ku pfuxeteriwe ehansi, ku suka eka 4.4 wa tiphesente kuya eka 3.2 wa tiphesente, na xiringanyeto xa 2023 ku suka eka 3.8 wa tiphesente kuya eka 2.7 wa tiphesente.

Leswi swi vula leswaku mbangu wa misava hinkwayo wu ta va na nseketelo wa le hansi wa ku kula ka hina tanihleswi a hi languterise xiswona hi nkarhi wa mpimanyeto.

Vonelo ri na mixungeto yotala, ngopfu ngopfu loko yi ya emahlweni ku nonokisa ku kula ka misava na mixavo ya le henhla loko nyimpi ya Russia-Ukraine yi nyanya.

Ku tlhela ku va na ku koteka ka ku averiwa ka eneji eYuropa leswi nga ta khumba mixavo ya eneji misava hinkwayo na mbuyelo.

Ku hunguteka ka ikhonomi ya China swi nga nonokisa xilaveko xa misava hinkwayo na ku engetela ntshikelelo wa mafambiselo ya mphakelo wa misava hinkwayo, loko ku tiyisisiwa ka pholisi ya timali swi ta nonokisa mbuyelo wa misava ku ya emahlweni.

Leyi i mixungeto ya nkoka eka mbangu wa misava hinkwayo.

Eka xiyimo lexi, tiikhonomi letitsongo to fana na ta hina ti fanele ku va na vukheta swinene na ku va na swisirhelelo swa timali leswi tiyeke leswi nga kona ku tiyisela xidzedze lexi taka.

Laha kaya, rivilo ro tiya ya ku pfuxetiwa ka ikhonomi hi xihatla eku sunguleni ka 2022 ri kavanyete hi ndhambi eka tindhawu to hambana ta tiko, ngopfungopfu KwaZulu-Natal na Kapa Vuxa; switereka eka swiyenge swa nkoka, naswona ku tsemeka ka gezi lokukulu.

Sweswi hi langutela ku kula ka GDP hi 1.9 wa tiphesente eka 2022, loko ku fananisiwa na mpimanyeto wo

2.1 wa tiphesente hi Nyenyeyana.

Eka malembe ya 3 lawa ya landzelaka, ikhonomi yi languteriwa ku kula hi avhareji ya tiphesente ta 1.6.

Xiyimo lexi xa ku kula xi le hansi swinene ku seketela swikongomelo swa nhluvukiso wa hina. Hi ku ya hi leswi, hi fanele ku teka magoza ku lulamisa ku kula ka ikhonomi ya hina hi ndlela ya le henhla.

Ku kurisa ikhonomi leyi katsaka

Endlelo ra hina eka ku kula ri kongomisa eka rimba ra ikhonomi leyikulu leri nga erivaleni na ku tshamiseka, ri tatiwa hi ku simekiwa hi ku pfluxetiwa ka swivumbeko eka ku antswisa vuphikizani, pholisi ya vumaki ku tlakusa vumaki na tindlela ta ku tiyisa vuswikoti bya mfumo.

Swiphemu swa nkoka swa rimba swa ikhonomi leyikulu i mpimo wa cincisano lowu tshamisekeke naswona lowu cincacincaka, mixavo ya le hansi na leyi tshamisekeke, na pholisi ya swa timali leyi nga ta tshama nkarho wo leha.

Ku sukela ka Mpimanyeto wa swa timali hi Nyenyenyana, hi hatlisisa ku simekiwa ka mpfluxeto wa swivumbeko ku lulamisa swirhalanganyi leswi bohaka eka ku kula ka ikhonomi na ku seketela vuvukisi na ku tumbuluxa mitirho.

Manana Xipikara, ntshikelelo wa ku kavanyetiwa ka gezi wu na nghozi swinene eka ikhonomi ya hina.

Hikokwalaho hi kongomise matshalatshala ya hina eka ku ncica eka xiyenge ya gezi.

Ku cinca ko hlayanyana ka pholisi na milawu loku kongomisiweke eka ku tumbuluxa makete wa eneji lowu ngana vuswikoti, na swona swi le ku endliweni.

Leswi swi katsa ku susiwa ka xiyenge xa layisense xo endla tiphurojeke leti tiyisiseweke laha nkholuko wa tiphayiphi wu kuleke ku ya eka 100 wa tiphurojeke, lowu yimelaka ku tlula 9000 MW ya vuswikoti.

Nawumbisi wa cinco wa Milawu ya Gezi wu hetisisiwile. Wu hlamusela ku tumbuluxiwa ka mahundziselwa ya ku tiyimela, na mutirhisi wa sisiteme tinqingho, leswi nga ta cinca xiyenge xa gezi.

Ku hunguta Afrika Dzonga eka ku tshembela eka vulawuri byin'we na ku pfula vuvukisi byikulu bya phurayivhete eka ku tumbuluxa vuswikoti swi ta hoxa xandla nkarhi wo leha eka vuhlayiseki bya eneji.

Manana Xipikara, kuna nkitsikitsi eka xiphemu xa hina xa lojisitiki.

Ku pfumaleka ka vukorhokeri eka mihlaluko na swiporo swi durhela ikhonomi mabilyoni naswona swi ya emahlweni swi onha matshalatshala ya hina ya ku tlakusa ku kula.

Hi amukela ku hela ka xitireko eka Transnet naswona hi le ku tirheni na vurhangeri bya Transnet na hinkwavo lava nga na xiave ku lulamisa hi xihaltla mitlhontho eka xiyenge.

Magoza yo tala ya le ku endliweni ku tivisa mphikizano lowukulu na vuswikoti eka mihlaluko na swiporo.

Huvo ya Rixaka yi pasisile Nawumbisi wa Malawulelo ya Vutleketli bya Ikhonomi.

Yi ta simeka vulawuri bya ku ti yimela bya vutleketli ku hlohletela mphikizano lowukulu na ku endla leswaku ku va na mfikelelo lowu lawuriwaka wa vukumeke bya netiweke.

Hi ku engetela, swikombelo swa minkunguhato swi humesiwile eka tithediphati swa mfikelelo eka netiweke ya ntiko switimela i na ntirhisano swiphemu leswi nga riki swa mfumo swa Durban Pier 2 na Ngqura container terminals.

Eka vuhlanganisi bya tiqingho, okixini ya xihondzo xa maanamelo xa nkoka wa le henhla xi hetisiwile. Goza leri landzelaka i ku hetisisa ndzhurho wa xidijitali ku humesa tifrekwensi leti.

Holobye wa swa Vuhlanganisi na Tithekinoloji ta Xidijiti u ta kombisa siku rintshwa ra ku tima analogo.

Eka xiyenge xa mati, hi basisile ku salela endzhaku ka tilayisense ta matirhiselo ya mati.

Maendlelo ya ku tumbuluxa malawulele ya mati hi ku tirhisa Nawumbisi wa Vuyimeri bya Switirhisiwa swa Vumaki swa Mati ya Rixaka na swona swi le ndleleni.

Ejensi ley yi ta endla leswaku ku va na mafambiselo lamanene ya switirhisiwa swa mati yo tala na ku kondletela vuvekisi bya xiyenge lexi nga riki xa mfumo.

Nkambisiso wa sisteme ya tivhisa ta ntirho wu herile na swibumabumelo swo koka rinoko eka vuswikoti na vuvekisi.

Swirho swo Hlonipheka, ku cinca loku a hi ko angarhela ajenda ya hina ya mpfuexeto.

Swo tala swi fanele naswona swi ta endliwa ku humesa ku cincacincinca ka ikhonomi ya hina. Swa nkoka eka leswi i xilaveko xo va na mfumo wa vuswikoti na nhluvuko.

Ku tiyisisa vuswikoti bya mfumo.

Manana Xipikara, mfumo lowu tiyeke na vuswikoti i xiyimo lexi lavekaka xa nkoka eka ku kula.

Mfumo wu na vutihlamuleri eka ku tumbuluxa na ku hlayisa mbango lowu pfunaka eka ku kula na vuvekisi, wu nyika vukorhokeri bya masungulo, na ku tlakusa ku fuma ka nawu.

Ku endla leswi hi ku hetiseka, mfumo wu fanele ku va na ku hlamula eka swilaveko swa vaaki, ku rhangisa, ku landzelerisa na ku kondletela ku nghenelela hi ku tirhisa tindhawu leti nga na vutihlamuleri na vuswikoti.

Vuvekisi bya switirhisiwa ku pfuneta ku kula.

Vulawuri bya vuvekisi lebyi nga cinciki i bya xiphemu xa nkoka eka ku fikelela ku kula ka nkarhi wo leha na loku ku katsaka. Swi seketela ku vuyisela ikhonomi, ku tlakusa vuswikoti bya ikhonomi na ku tumbuluxa mitirho.

Hi vonile mali leyi nga cicinki ya kontiraka ya vutumbuluxi leyi nga ka avhareji ya 4.4% hi lembe exikarhi ka 2016 na 2020; ku suka eka nhlohlorhi ya R796 wa tibilyoni hi 2015.

Nkhwonyano a wu ri lowu anamisiweke. Xiyenge lexi nga riki xa mfumo xa vuvekisi, lexi nga na vutihlamuleri eka ku fika kwalomu ka mbirhi-xa-nharhu xa ntsengo wa vuvekisi bya nkarhi wo karhi, xikan'we na xiyenge xa vaaki, swi aleriwile hinkwaswo.

Hi lava ku cinca maendlelo lama hi ku lulamisa nsivelo eka vuvekisi.

Eka xiyenge lexi nga riki xa mfumo, pholisi leyi kakanisaka, ku tikeriwa eka ku olova ka ku endla bindzu xikan'we na ku durha ka ku endla bindzu switala ku vuriwa tanihi hi swirhanganyi swikulu eka vuvekisi.

Rimba ra hina leri nga erivaleni na ku tshamiseka ka mayikhiroikhonomi, ku humelela eka ku cinca ka swivumbeko, na ku seketela vuswikoti byo kula swita fikeleriwa eka ku susiwa ka leswi sivelaka eka vuvekisi.

Va ta tlhela va tlakusa ku tshemba na ku tumbuluxa mbango lowu kotekaka eka xiyenge xa phurayivhete ku vekisa.

Hi mayelana na vuvekisi bya xiyenge xa mfumo, Mabindzu ya Mfumo ya na ntirho wa nkoka ku wu endla eka ku nyikiwa ka tinhundzu na vukorhokeri bya nkoka eka ikhonomi.

Ku lulamisa swirhalanganyi ngopfungopfu eka tlhelo ra mphakelo wa swiyenge swa eneji na vutleketli i swa nkoka ku seketela ku kula ka na ku yisa emahlweni ku kula ka ikhonomi.

Eka swa mfumo, hi le ku engeteleni eka maavelo ya mpimanyeto wa switirhisiwa ku herisiwa ka mpimo wa le masungeleni.

Eka xikarhi ka theme, mfumo wu tiyisisa eka ku tirhisiwa ka mali eka ku aka na ku pfluxeta hi vuntshwa switirhisiwa leswi nga kona swi ta engetela ku suka eka R66.7 wa mabilyoni hi 2022/23 ku R112.5 wa mabilyoni hi 2025/26. Leswi swi katsa magondzo, mabuloho, tisisiteme ta mphomiso wa mati na miako ya tiko.

Leswi swi endla leswaku ku tirhisiwa ka mali eka nhundzu swi va nchumu lowu kulaka hi xihatla hi ku ya hi ku hlawuriwa ka ikhonomi.

Hi ku phakela eka vuvukisi bya xiyenge xa mfumo, hi ta endla nhlengelo wa vuvukisi lebyi nga riki bya mfumo, ku antswisa vunyiki bya vukorhokeri bya vaaki na ku tirhana na ku salela ndzhaku; hikokwalaho, ku tlhontlha xivuyevuyeye xa leswinene swa vuvukisi bya le henhla, ku kula na ku thoriwa.

Hi tlhela hi va hi tiboha ku antswisa vuswikoti bya mafumelo, nkunguhato wa tiphurojeke na ku lulamisa, maendlelo ya maxavelo, na mafambiselo ya tikotiranka.

Leswi swi ta hlamusela vubihi bya matirhiselo ya le hansi ya ku averiwa ka mpinyanyeto wa switirhiswi, ku antswisa nkoka wa mali na vuswikoti bya hina bya vuvukisi.

Hunguto wa cinco wa maxelo na ntlovelo.

Manana Xipikara, ku cinco ka maxelo swi vumba hi vuntshwa misava exikarhi ka hina, ku katsa na ikhonomi ya hina.

Swi tisa mixungeto eka vanhu va hina, switirhiswi, mbangu na ntshovelo ku katsa na nhundzu ya nkoka yo fana na swakudya.

Nhlamulo ya misava ku cinco ka xiyimo xa maxelo swi fanele ku kondleteriwa.

Eka xiphemu xa hina, hi le ku hetiseni ka mikanerisano eka switshembiso hi Ntlawa wa Matiko ya Misava eka ku cinco ka Just Energy .

Hi ku engetela, kungu ra vuvukisi leri seketelaka ku cinco ka eneji ya hina ra ha ku tiyisiswa sweswi hi Khabinete.

Hinkwerhu hi ta teka magoza lama faneleke ku tiyisisa cinco wa hina wa kahle.

MAVONELO YA SWA MALI

Manana Xipikara, loko timali ta mfumo ti va ti tikeriwa hi xikweleti swa tika swinene ku fikelela swikongomelo swa nhluvukiso wa hina.

Ku ringana kwalomu ka 15 wa malembe, mfumo wa Afrika Dzonga wu andlala ku pfumaleka ka mali hi ndlela ya le henhla.

Hikwalaho, xikweleti xa mfumo xi languteriwe ku tlula kwalomu ka R4.7 tithiriliyoni eka lembe ximali leri, loko ku fananisiwa na R627 wa mabiliyoni hi 2008/2009.

Xikweleti i xa ntswalo wa tihakelo leti ti nga ta va na avhareji ya R355.2 wa mabiliyoni hi lembe eka rimba ra matirhiselo ya mali ya theme ya xikarhi

Tanihilaha swi andlariweke, ikhonomi ya misava yi le ku nanayileni, minxavo yi le ku tlakukeni, na timakete ta swa timali ti sungula ncica hi xihatla.

Mbuyelo hileswaku tihakelo ta vukorhokeri bya swikweleti swiringanyetiwa eka R5.9 wa mabilyoni ku ya henhla swinene eka 2022 / 23 ku tlula leswi a hi ehleketa hi nkarhi wa mpimanyeto hi Nyenyenyana.

Hi ku engetela, ku koteka ka nxavo wa ndzulamiso wa le henhla eka timakete ta swa timali i nxungeto lowukulu. Leswi swi ta khumba swibalo swa timali ku ya emahlweni.

I hikwalaho ka xivangelo lexi leswaku maendlelo ya theme yale xikarhi ya fanele ku hlayisa endlelo ra vutlhari eka pholisi ya swa timali.

Hi fanele ku hunguta ndzhwalo wa xikweleti xa hina na tihakelo ta vukorhokeri bya swikweleti hi ku hunguta nkayivelo wa hina wa lembe na lembe. Leswi swi ta tiyisa ya timali ta vaaki na ku hunguta mikayivelo ya swa timali. Leswi swi ta tshamisekisa mali ya tiko na ku hunguta minxungeto ya swa timali.

Swirho swo Hlonipheka, hi le ku humeleleni hindlela leyi. Nkatsakanyo wa nkayivelo wa timali lowu hlanganisiweke ka

4.9 wa tipesente ta GDP ti languteriwe eka 2022/23.

Leswi swi ta hunguteka ku ya eka 3.2 wa tipesente ta GDP hi 2025/26. Nsalo wa masungulo wa swa timali eka 0.7% wa GDP wu ta fikeleriwa hi 2023/24. Leswi swi le mahlweni hi lembe rin'we ku tlula leswi languteriweke eka tiMTBPS ta 2021.

Hi tlhela sweswi hi langutela swikweleti swa mfumo ku tshamiseka eka 71.4 wa tipesente ta GDP 2022/23 - malembe mambirhi emahlweni, na le ka xiyimo xa le hansi, ku tlula mpimo lowu a wu languteriwile eka Nkambisiso wa Mpimanyeto wa 2022.

Exikarhi ka swin'wana, leswi swi vula leswaku hi ringanyetaka leswaku ku hava mpimanyeto lowu hungutiwaka wu nga ta tirhisiwa eka Mpimanyeto wa 2023. Hi ku tiyisisa, ku tiyisisiwa ka mfumo ka matirhiselo ya timali swi hundza R2.2 wa tithiriliyoni lembe leri na na ku tlakuka ku ya eka R2.5 wa tithiriliyoni hi 2025/26.

Ku cincela eka mali ya tiko, ku sukela eka Mpimanyeto wa 2022, ku hlengeleta mali swi hundzile nkumbetelo, na malinkulu ya xibalo yi mpimanyetiwa eka 2022/23 yi pfuxetiwele, hi R83.5 wa mabilyoni, ku fika eka R1.68 wa tithiriliyoni.

Xiringanyeto xa le henhla xi vangiwa hi ku antswa eka xibalo xa mbuyelo wa mabindzu, na hi ku amukeriwa loku tiyeke ku suka eka swiyenge swa timali na vumaki.

Nhlengeleto wa mali ya tiko leyi a yi nga languteriwanga leswaku wu nga antswa, ku katsa eka theme ya le xikarhi, wu pfumelerile mfumo ku hunguta nkayivelo wa na ku hunguta leswi swa ha taka na mixungeto leyintshwa.

Hi ku ringana, swi hi pfumelela ku hi switsongotsongo ku vuyisela mpimanyeto wa masungulo wa tindzawulo ta nkoka eka mphakelo wa vukorhokeri, ku ri hava ku nga fikeleli ku tiboha ka nkarhi hinkwawo.

Xiphemu xa swibalo xa le henhla lexi a xi nga languteriwanga xita tirhisiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- Ku hungutiwa ka nkayivelo eka lembe ximali leri na le eka MTEF;
- Ku endla swiengetelwa swa tiphurojeke ta switirhisiwa na vukorhokeri bya nkoka byo tanihi tidyondzo, rihanyo, na vuphorisa;
- Ku tirhana na mixungeto ya swa timali leyi kumiweke endzhaku hi Nyenyenyani. Leswi swi katsa tihakelo ta vukorhokeri bya swikweleti leti tlakukeke ku tlula leti languteriweke, nawumbisi wa muholo wa vukorhokeri bya mfumo, na ku humelela eka mixungeto ya swa timely ku huma eka tikhamphani leti lawulaka hi mfumo.

Loko xa swin'wana swa mixungeto ya swa timali xi humelela, leswi swi nga khumbha xiyimo xa timali hi ndlela yo biha na matshalatshala ya mfumo ku tshamisekisa timali ta mfumo.

Ku lulamisiwa ka matirhiselo ya mali elembeni

Manana Xipikara, hi le ku aveleni ku engeteriwa ka R13 wa mabilyoni eka mindzulamiso ya matirhiselo ya mali eka lembe ximali ra 2022/2023 eka Nawumbisi wa Ndzulamiso wa Maavelo.

Ndzulamiso lowukulu - R6.3 wa mabilyoni, kumbe 49 wa tipesente ta ntsengo -- yi averiwe ku langutisana eka mpfuno wa swa makhombo, ngopfungopfu eka ndhambi ya Dzivamisoko eka tindhawu to tala ta tiko.

Mindzulamiso leyin'wana eka Mindzulamiso ya Maavelo yi katsa:

- R389 wa mamiliyoni ya 24 wa mabuloho ya le kaya hi ku tirhisana na Phurogireme ya Welisizwe Rural Bridges.
- R500 wa mamiliyoni yi tlhela yi veka etlhelo ku endlela ku sungula ka ku dijithayiza phurojeke ya swa Timhaka ta Xikaya, leyi nga thola 10 000 wa vantshwa eka malembe yanharhu.
- R118 wa mamiliyoni ku tirhana na tihakelo ta ku rhurhisiwa ka nkarhinyana na ku lulamisa hi vuntshwa ka Palamende.

Swirho swo Hlonipheka, hi nkarhi wa lembe ximali leri, mimburisano ya miholo a yi ri ku humeleleni eka Huvo yo Popela ya Vukorhokeri Bya Vaaki. Hi ti 30 Mhawuri 2022 mfumo wu endlile neho wo hetelela lowu sukaka eka endlelo ro fambisa. Ntirho lowu wu katsa leswi landzelaka:

- Ku ya emahlweni ka mali leyi nga tekiweku phenxeni ya lembe ximali ra sweswi. Leswi swi vula ku va kwalomu ka R1 000 hi mutirhi hi n'hweti ku fikela Nyenyankulu 2023.
- Ku engeteriwa ka miholo lowu tekiwaka phenxeni hi 3% eka vatirhela mfumo.

Manana Xipikara, nyiko leyi va nyikiwaka yona yi tekela enhlokweni nkwama wa timali na vatirhi va mfumo. Ku simeka a swi fanelanga ku tekela ehansi maendlelo ya huvo. Hi tshemba leswaku endlelo ro kondletela ri pfune mavandla hinkwawo ku fikela eka xiyimo lexi. Hikokwalaho, swiringanyeto wa matirhselo ya mali leswi hi swi andlalaka namutlha swikatsa ntsengo lowu.

Nyiko leyi yi ta tirhisiwa hi ku tirhisa sisiteme ya nongonoko wa mahakelelo, na swona yi tthelela endzhaku ku sukela Dzivamisoko 2022.

Rimba ra matirhiselo ya mali.

Swirho swo Hlonipheka, mpimanyeto wa hina eka malembe manharhu lama landzelaka wu kongomisiwe eka ku vuyisela mphakelo wa vukorhokeri na ku veka masungulo ya ku kula ka le henhla.

Ku ncica ka theme ya le xikarhi ku ya eka matirhiselo ya mali swi fambisiwa ngopfungopfu hi xiboho xa mfumo xo engetela Mpfuneto wa Xiyimo xa Mhangu ya COVID-19 hi lembe rin'we, ku fikela 31 Nyenyankulu 2024.

Rimba ra mafambiselo ya swa timali ri tlhela ri katsa timali ta ku yisa emahlweni eka mixavo ya 2022/2023 eka ku engeteriwa ka muholo ya vatirhela mfumo, xikan'we na vuhlayiseki na vusirheleri, vuvekisi bya switirhisiwa na mphakelo wa vukorhokeri.

Mali ya mpfuneto ya SRD yi tivisiwile hi Mudyaxihi 2020 tanihi ndlela ya nkarhinyana ku hlamula eka swilaveko swa vanhu vo tala lava pfumalaka lava khumbhekeke hi magoza ya mpfalelo. Yi ve yi engeteleriwi mikarhi yo tala ku sukela nkarhi wolowo.

Mikanelo hi vumundzuku bya mpfuneto wu ya emahlweni na ku katsa ka tikeriwa ka ku tipfumata swin'wana na swiboho swa timali.

Hambileswi ku nga endliwa mphakelo eka mpimanyeto lowu, ndzi lava ku vula nakambe leswaku ku engeteriwa kwihi kumbe kwihi ka nkrhi hinkwawo kumbe ku siva swi ta lava ku engeteriwa ka nkarhi hinkwawo eka mali leyi nghanaka, ku hunguta matirhiselo ya timali kun'wana, kumbe hlanganisiwa ka leswimbirhi.

Manana Xipikara, leswi hi leswi vuriwaka ku tipfumata swin'wana: ku ringanisa xilaveko xa ku lulamisa xirhangisiwa xin'we eka leswin'wana.

Hi ku angarihela, matirhiselo ya mali hi mfumo lama katsakanyiweke ya pimanyetiwa ku engeteleka ku suka eka R2.21 tithiriliyoni hi 2022/23 ku fika eka R2.48 tithiriliyoni hi 2025/26 eka

avhareji ya mpimo wa ku kula ka 4 wa tiphesente.

Muholo wa vaaki, lowu ringanaka R3.56 wa tithiriliyoni eka malembe manharhu lama taka, kumbe 59.2 wa tiphesente leti tiyisiweke eka ku tirhisiwa ka mali leti nga riki na ntswalo, va ta teka xiave lexikulu xa mpimanyeto eka nseketelo wa mindyangu ya swisiwana na vanhu vo tala lava pfumalaka eka vaaki va muganga.

Minkavelo leyikulu yi kongomisiwa eka tidyondzo, rihanyu na swiyenge swa nhluvukiso wa vaaki.

Hi ku engetela, eka malembe manharhu lama taka, ku ta va ku rhangisiwa emahlweni ku antswisa vuvukisi eka switirhisiwa na ku kurisa mimpimanyeto wa vuhlayiseki, vusirheleri na ku lwisana na vukungundzwana.

Hi ku angarhela, matirhiselo ya mali hi mfumo ya languteriwe ku tlakuka, ku suka eka R95.1 wa mabiliyoni hi 2022/23 ku fika eka R145.4 wa mabiliyoni hi 2025/26. Leswi a swi katsi ku tirhisiwa ka mali eka mabindzu ya mfumo.

Hi le ku tirheni swin'we na varhangeri va Palamende ku vuyisela na ku pfuxeta hi vuntshwa Palamende ya hina. Eka theme ya le xikarhi ya rimba ra matirhiselo ya mali, hi endlile mali ya mpfuneto yo ringana kwalomu ka R2 wa mabiliyoni eka ku vumba hi vuntshwa Palamende ya hina.

Maavelo ya Mali na ku Cinca eka ku nyika Timali eka Mfumo wa Muganga

Manana Xipikara, eka lembe leri taka, hi ta tirha na swifundzhankulu na timasipala ku endla ku humelela loku vonakaka eka ku fikelela swikongomelo swa nhluvukiso wa hina.

Timasipala va vumba swiyimo swa mahanyelo ya vanhu va hina. Va tiyisisa leswaku vanhu va na mfikelelo eka mati yo tenga yo nwa, eneji, tindlu na nkululo.

Hambileswi timasipala to tala ti nga tirhiki kahle, ti hlanganaka na mpfilumpfilu wa mali kumbe vurhangeri, leswi kombisiweke eka ku tsandzeka ku dilivhara vukorhokeri.

Endzhaku ka ku kambela nkambisiso wa sisiteme ya mfumo wa muganga wa vuswikoti bya vuaki, Nkwama wa Timali ta tiko wu tirhisana na lava nga na xiave ku katsa na Ndzawulo ya vutirhisani.

Mafumelo, SALGA na swifundzhankulu eka vumbelo ra ku vumba vuswikoti bya mafambiselo ya tisisteme eka ku hlanganisa na endlelo leri kongomisiweke eka mbuyelo.

Eka malembe manharhu lama taka, hi ringanyeta ku avela 48.4 wa tiphesente eka tindzawulo ta rixaka leti ya matirhiselo ya mali lama nga riki ya ntswalo, 41.4 wa tiphesente eka swifundzankulu na 10.1 wa tiphesente eka mfumo wa muganga.

Leswi swi ta pfumelela swifundzhankulu ku seketela dyondzo ya masungulo na vukorhokeri bya swa rihanyo, magondzo, tindlu, nhluvukiso wa vaaki, na swa vurimi.

Hi tlhela hi nyika timali to engetela eka mfumo wa muganga ku seketela mphakelo wa vukorhokeri bya masungulo bya mahala eka mindyangu leyi nga swela, ni ku tekela enhlokweni ku tlakuka ka nxavo wa vukorhokeri bya masungulo bya mahala, xikan'we na ku tlakuka ka tihakelo ta gezi na mati.

Nkambisiso wa Mpimanyeto wa 2023 wu ta nyika vuxokoxoko byo tala eka matshalatshala lawa.

Ku ololoxa Mixungeto ku suka eka Mabindzu ya Mfumo

Manana Xipikara, tin'wana ta tikhamphani ta hina leti lawulaka hi mfumo wa hina ti yimela swiyenge swa nkoka eka migingiriko ya ikhonomi, ngopfungopfu eka vutleketli, vunjhiniyere na eneji.

Tikhampani leti faneleke ku kota ku ti yimela hi toxo na swona ti fanele ku nghenisa xandla eka ku kula ka ikhonomi.

Khombo ra kona, hi langutana na xiyimo lexi ku tsana ka swa timali loku vangiweke malembe lama hundzeke hi vurhangeri byo ka by inga ri kahle na vukungundzwana leswi swa ha faneleke ku lulamisiwa.

Hi ku engetela, loko swiendleko swo ka swi nga papalateki swo fana ndhambi leyi humeleleke swi onh switirhisiwa na nhundzu, swi vekaka ikhonomi hinkwayo eka nxungeto.

Eka nkarhi wa sweswi, magondzo ya fanele ku tirha, mihlaluko yi fanele ku tirha naswona tiphurojeke ta nkoka ta xithekiniki ti nge yimisiwi.

Kutani, tanihileswi switatimende swa ha pfuxetiwa naswona lava phangheke na ku lawula hi tindlela to hamboloka va ha endliwa leswaku va ta ti hlamulela, ku katsa na hi ku tirhisa sisisteme ya vulalami bya vugevenga, a hi na ndlela yin'wana handle ko teka goza ro yisa vukorhokeri lebyi emahlweni.

Hi le ku ringanyeteni ku tirhisa mali leyi nga le henhla ku tlula leyi languteriweke eka lembe ra sweswi ku hunguta mixungeto eka mabindzu yo karhi ya tiSOE.

Switirhisiwa leswi a swi nge tirhisiwi ku seketela hi timali ku engeteleriwa ka masungulo ku fana na tanihi leswi swi nga tirhisiwa kan'we ntsena. Ku swi tirhisa hi ndlela leyi a swi nge ndlandlamuxi nkayivelo wa timali ku pimanisa na makungu ya hina ya nkarhinyana.

Nseketelo wa swa timali eka tiSOE wu tekela enhlokweni vuswikoti bya vona eka ku hoxa xandla eka ku kula ka ntshembo wa nkarhi wo leha.

Hi le ku andlalani ka Nawumbisi wa Nkavelo wo Hlawuleka ku nyika timali to engetela eka Denel, Transnet na Sanral. Mimphakelo leyi yi ta pfumelela swiyenge leswi ku lulamisa timodlele ta mabindzu na ku vuyisela ka nkarhi wo leha mali.

Nseketelo wa swa timali eka tikhamphani leti nga ehansi ka mfumo ku tshama ku ri ntirho wa ntlhontho wo ringanisa loko ku langutisiwa swirhangisiwa swotala leswi phikizanaka na swithrisiwa leswi pimiweke. Nseketelo wa timali wa tiSOE wu ta ta na swiyimo swo tika swa masungulo na mahetelelo. Swipimelo swo rhangsa swi vula leswaku tiSOE ti fanele ku landzelela swipimelo leswi ti nga si kuma nseketelo wa mfumo, ku nga ri endzhaku.

Ku tsandzeka ku landzelela swipimelo, swi vula leswaku ku nge vi na nseketelo wa mali.

Transnet yi nyiketwa R2.9 wa mabilyoni ku tiyisisa ku vuya ka switimela leswi nga ha tirhiki. Leswi swi ta seketeriwa hi R2.9 wa mabilyoni ku suka eka lembe ra matirhiselo ya mali yo tirhana na mikhukhula leyi onheke leyi kavanyeteke matirhelo eEthekwini.

Denel yi nyikiwile R3.4 bilyoni ku seketela nhluvuko swa sweswinyana lowu endleriwaka ku tiyisisa bindzu.

Nkavelo lowu wu ta engeteriwa hi R1.8 wa mabilyoni hi ku xavisa nhundzu leyi nga riki ya nkoka na swona swi ta pfulela buku ya toda leyi yi ti tinyiketeteleke eka R12 wa mabilyoni lawa ya yimeleke ku tirhisiwa.

SANRAL

Swirho swo Hlonipheka, ku kala ntshembeko lokunga eka Phorojeke yo Antswisa Gondzo ra Gauteng swi ya emahlweni swi va na mbuyelo wo biha eka ku aka gondzo ra tiko.

Hi fanele ku ya emahlweni ku suka eka mikanerisano ya malembe lama nga hundza na ku kuma switshunxo eka tlhontho lowu.

Ku ololoxa ntlimbo wa mfumo wa Xifundzhankulu xa Gauteng wu pfumerile ku hoxa xandla eka 30 wa tiphesente ku hakela xikweleti SANRAL na ntswalo wa kona, loko mfumo wa rixaka wu katsa 70 wa tiphesente.

Gauteng yi ta tlhela yi hakela mixavo ya ku hlayisa 201 wa tikhilomitara na mafambelo lawa ya hlanganisa magondzo na ku engetela vuvukisi eka gondzo swi ta hakeleriwa hi ku tirhisa maendlele lawa ya nga kona na switirhisiwa swa xielekitironiki swa ti thole, na tipilaza tintshwa, kumbe swin'wana swi nghenisaka mali ya tiko eka ndhawu ya vutihlamuleri bya vona.

Mfumo wu ringanyeta ku endla avelo wo sungula wa R23.7 wa mibilyoni ku suka eka nkwama wa rixaka, leyi nga ta humesiwa hi swipimelo swo tika.

ESKOM

Ku hundzukela eka Eskom. Ku ringana kwalomu ka khume ra malembe, hi tirhisile mabilyoni ya tirhandi ya ku seketela Eskom, na ku antswisa loku pimiweke ka ku tshembela eka mphakelo wa gezi kumbe rihanyu ra swa timali ta khampani.

Ku tiyisisa nkarhi wo leha wa Eskom ku va na mali, mfumo wu ta teka xiphemu lexikulu xa xikweleti xa R400 wa mbiliyoni ya swa vukorhokeri.

Loko ku ri karhi ku hlawuriwa ka switirhisiwa swa swikweleti leswi faneleke na maendlelo ya ku humelerisiwa mpfuno lowu wa ha fanele ku kumiwa, nhlayo yi languteriwa ku va exikarhi ka n'wexanharhu na ximbirhinharhu xa Eskom eka xikweleti xa sweswi.

Ku tekiwa ka xikweleti, loko ku hetisisiwile, xikan'we na swivumbeko swin'wana swi ta tiyisisa leswaku Eskom yi va na mali yo ringanela.

Nongonoko wu ta pfumelela Eskom ku kongomisa eka matirhelo ya pulanti na vuvukisi bya timali na ku tiyisisa leswaku a ya ha tshembelanga eka ku pfuniwa hi mfumo.

Xa nkoka, nongonoko wu ta katsa swiyimo swo tika leswi lavakeka eka Eskom na van'wana lava nga na xiave ku nga si na nkarhi wa ku hundzisela swikweleti.

Swiyimo leswi swi ta lulumisa mitlhonthlo ya xivumbeko xa Eskom hi ku fambisa tihakelo ta yona, ku lulamisa tiariyasi ta timasipala na swikoloto swa mindyangu leswi kolotiwaka yutiliti,, na ku veka erivaleni na nkavuciva hi ku veka tihakelo.

Hi ku engetela, swipimelo swi ta tivisiwa hi Nkwama wa Timali leyi tiyimelaka ku langutisisa matirhelo ya Eskom, ngopfungopfu eka matirhelo ya filiti yo endla gezi.

Vuxokoxoko byin'wana byi phurogireme byi ta hetisisiwa endzhaku ka ku tihlanganisa na hinkwavo lava nga na xiave laxi faneleke na valombisi na swona va ta tivisiwa eka Mpimanyeto wa 2023.

Maendlelo ya ku xava swilo xi manguva lawa

Manana Xipikara, hi le ku tirheni ku tiyisisa sisiteme ya hina ya ku xava na vutihlamuleri bya swa timali.

Hi tlhela hi amukela maendlelo lamanene eka ku xava tinhundzu na vukorhokeri, ku katsa na mimpimo ya le henhla ya ku endla swilo swi va erivaleni eka mafambiselo ya tithendara.

Ximanguvalawa xexo xi kongomisa eka ku olovisa na ku hatlisisa maendlelo ya tiphurojeke ta switirhisiwa swa mfumo, loko hi karhi hi hunguta mpimo wa ku mphanga na vukungundzwana.

Hi langutele ku cinca kumbirhi eka vulawuri byo xava:

- Hi langutela ku tivisa Nawumbisi wa Maxaviselo wa Mfumo - lowu nga ta tlakusa nkavuciva, nhlango na ku tlakusa ku tirhisiwa ka thekinoloji ku endlela vuswikoti na ku hetiseka eka maxavelo ya mfumo - ePalamende hi Nyenyankulu 2023.

- Swinawana swintshwa leswi Tsakeriwaka swa ku Xava swa 2022, leswi sivaka Swinawana leswi nga ha tirhiki eka 2017, swi ta tivisiwa hi Hukuri 2022 ku va swi sungula ku tirha ku suka hi ti 16 Sunguti 2023. Swinawana swi nyika matimba swiyenge swa mfumo matimba yo kumisisa tipholisi ta swona ta ku xava loku hlawulekeke endzeni ka xiyenge xa Nawu wa Rimba ra Pholisi ya ku Xava loku Hlawuleriweke.

Ku lwisana na vugevenga na vukungundzwana

Ekunguleni ka vhiki leri, Phuresidente Ramaphosa u tivisile mahlamulelo ya Mfumo eka swibumabumelo swa Khomixini ya Vulavisisi eka State Capture.

U bohile mfumo eka "ndzima yintshwa eka ku lwisana ka hina na vukungundzwana, ku yisa emahlweni ku pfuxetiwa ka vaaki va hina."

U kombisile xilaveko xa mfumo ku va na "matikhomelo lamanene na ku pfumala vukungundzwana tanihi leswi switirhelaka swilaveka na ku tsakela ka vanhu."

Leswi tivisiweke hi Khomixini, ku endlela leswaku ku va na vukorhokeri hi fanele ku sirhelela valawuri va tiyiso va swa timali na valawuri lava tekaka swiboho hi ndlela yo tshembeka ku suka eka vuchuchisi bya vugevenga na milandzu ya vaaki.

Eka mhaka leyi, hi ta tiyisa tisisteme ta vulawuri bya oditi na ku sivela, ku endlela leswaku vafambisi va kota ku lawula, loko hi ri karhi hi veka tindlela to endla leswaku va tihlamulela.

Khomixini ya Ndzavisiso eka State Capture yi endle swibumabumelo leswi nga kongomisiwa eka ku tiyisa nhlango, mafambiselo na maendlelo ya vutihlamuleri.

Hilaha swi nga endliwa eka Bain, hi ta ya emahlweni hi teka goza ro xupula ehenhla ka mafambiselo ya tikhamphani na vanhu lava va kondleteleke vukungundzwana na migingiriko yo hamboloka ya maxavela ya tinhundzu.

Manana Xipikara, vugevenga I mhaka ya vuhlayiseki, ikhonomi na vanhu. Mbango lowu hlayisekeke i wa nkoka eka ku hoxa xandla hi ku hetiseka eka ikhonomi na vutomi bya vanhu. Leswi swi endla leswaku ku lwisana na vugevengaswi va phuphunkulu ya ku kula ka ikhonomi.

Vo tala maAfrika Dzonga va hanya hi ku chava emakaya ya vona, eka tindzhawu ta vona ta ku tirhela na le ka tindhawu tin'wana ta swa vuhungasi.

Hi ku hlamula, hi nyika switirhisiwa swo engetela ku ya ka mavuthu ya hina ya vuhlayiseki na ku lwa na lava va xungetaka ku rhula ka hina tanihi rixaka.

Hi ta seketela maphorisa ku thola 15 000 wa maphorisa yo engetela eka 3 wa malembe lama landzelaka.

Ku papalata ku vekiwa eka nxaxamelo wo ka wu nga ri kahle hi ntlawa wa ntirho

wa matirhelo ya swa timali

Swirho swo Hlonipheka, hi endla hinkwaswo leswi lavekaka ku sivela ku vekiya eka nxaxamelo wo ka wu nga ri kahle hi Ntirho wa Matirhelo ya swa Timali; huvo ya matiko ya misava leyi vekaka mimpimanyeto leyi langutelaka ku landzeleriwa hi misava hinkwayo ka milawu yo lwisana na ku ngungumerisa ka mali.

Se hi andlarile milawumbisi mimbirhi ePalamende, leyi kongomisaka eka ku lulamisa ka ku tsana eka rimba ra nawu wa hina.

Milawumbisi leyi yi languteriwa ku pasisiwa hi ku hela ka lembe leri.

Leswi swi ta va goza ra nkoka ku fikelela 40 wa swibumabumelo leswi endliweke hi Ntlawa wa Ntirho wa Matirhelo ya swa Timali.

Hi tlhela boheka ku simeka milawu yo ka ku nga ngungumerisiwi mali na vukungundwana hi ndlela leyinene.

Ku vekisa eka ku aka vuswikoti bya hina ku lawula na ku sindzisa ka mavandla swi leku tswaleni ka mbuyelo wa kahle. Leswi swi katsa:

- Vulawuri bya Vulavisisi bya Xiyenge xa Vuchuchisi xa Rixaka byi tsarisile 26 wa milandzu, byi tivise 89 wa vulavisisi na 165 wa vahehliwa va yile ekhoto hi ku hehliwa ka milandzu ya mayelana na State Capture.
- Yuniti yo Teka Tinhundzu yi firizile kumbe ku nyika tioda to hlayisa hi ntsengo wo ringana R12.9 wa mabilyoni, na ku tlherisa ntsengo wa R2.9 wa mabilyoni eka swiyenge leswi khumbhekeke;
- SIU yi simekile milandzu ya 4 ya Khoto ya le Henhla mayelana na tikontiraka leti ringanaka R62.1 wa mabilyoni; na
- Vulavisisi bya SARS byi huma eka leswi kumiweke hi Khomixini na vumbhoni byi endlile leswaku ku va na minhlengeleto ya R4.8 wa mabilyoni ya swibalo leswi nga hakeriwangiki. SARS yi le ku tirhaneni na 18 wa tiphurojeke leti khumbaka 222 wa milandzu. 11 ya milandzu yoleyo i swibumabumelo leswi kongomisiweke eka SARS leswaku yi hetisisa naswona 8 yi hetisisiwile naswona leyin'wana ya hari ku ku lavisisiweni.

TiMTBPS leti ta 2022 ti ringanyeta switirhisiwa swo engetela eka mimpimanyeto ya Xiyenge xa Vuchuchisi xa Rixaka, Yuniti yo Hlawuleka ya Ndzavisiso, Senthara ya Vuhlori bya Timali na Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrka Dzonga, ku yisa emahlweni ku antswisa vuswikoti bya mfumo ku lavisisa na ku tengisa vugevenga bya swa timali.

Hi ku engetela, Mfumo wu ta tlhela wu hangalasa ku pfuxetiwa ka maendlelo ya hlelelo ra

mixungeto eka eka ku lwisana na ku yiviwa ka mali na manyikiwelo ya mali hi ndlela yo hoxeka.

MAHETELELO

Manana Xipikara, ndzi pfumeleleni ndzi heta hi ku vula nakambe leswi ndzi swi vuleke eku sunguleni: miehleketo ya hina ya xidemokirasi yi ta nyikiwa vutomi na ku yisiwa emahlweni hi ku kula ka ikhonomi na ku angarhela.

Hi nga ka hi nga honisi vuxaka exikarhi ka xidemokirasi na ikhonomi, na vuxaka exikarhi ka timhaka ta swa tipolitiki na kalandzingano.

Hi katekile ku va na rimba ra nawu na pholisi, leri seketeriwaka hi xivono xa tipolitiki, sweswo swi hi pfumelelaka ku cinca swiyimo swa ikhonomi ya vanhu va hina na ku dilivhara eka xitshembiso xa xidemokirasi.

TiMTBPS leti ti hi tsundzuxa hi ta xilaveko xa xihatla ku yisa emahlweni ku cinca ikhonomi ya hina hi ndlela leyi nga ncicekiki, na ntshunxeko wa vanhu va hina emiehleketweni.

A hi fanelanga ku tekela ehansi ku vuxaka lebyi khale ka Phuresidente Nelson Mandela na varhangeri van'wana vo tala endzhaku ka yena, va byi endleke exikarhi ka ikhonomi leyi humelelaka, na vaaki lava lulameke va kahle. Lawa i maendlelo lawa ya nga kona eka Vumbiwa bya hina na Xitatimende xa Pholisi ya Mpimanyeto wa Theme ya le Xikarhi. Hi fanele ku tshama hi ri karhi hi xiya xikongomelo lexi ni xiendlo xo ringanisela lexi katsaka loko hi ri karhi hi endla ntirho wa hina.

Manana Xipikara, ndzi khensa eka Phuresidente na Xandla xa Phuresidente eka nseketelo wa vona na vurhangeri. Ha khensa eka Xandla xa Holobye wa swa Timali, na le ka ntlawa wa Nkwama wa Timali ta Tiko, lowu rhangeriwaka hi Xandla xa Mulawuri Jenerali.

Ku khensa ka mina ko hetiseka eka Khomixinara wa Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika Dzonga, na Mufambisi wa Banginkulu ya Afrika Dzonga.

Mi nge ndzi tlhela ndzi khensa vatirhikolorhi eka Komiti ya Vaholobye eka Mpimanyeto na le ka Huvo ya Mpimanyeto leyi nga avelana ndzhwalo wa swiboho swo tika leswi faneleke ku endliwa. Hi ndlela yo fana, Tikomiti ta Palamende ya swa Timali na Minkavelo ya Mpimanyeto, ndzi kombisa ku nkhenisa ka mina.

Xohetelela, ndzi khensa MuAfrika Dzonga wun'wana na wun'wana. Hi tirha hi mfanelo yo hlawuleka. Ndza mi khensa.